

ისტორია და პოლიტოლოგია / History and Politology

Study of the Great French Revolution of 1791-1792 (Legislative Assembly) in Georgia (until 1921)

საფრანგეთის დიდი რევოლუციის 1791-1792 წლების (საკანონმდებლო
კრების) შესწავლა საქართველოში

Irakli Alimbarashvili

PhD student, Invited Lecturer at Ivane Javakhishvili
Tbilisi State University,
Tel: +995 593 49 21 80

e-mail: irakli.alimbarashvili@tsu.ge/

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2605-6944/>

Abstract: The era of the Great French Revolution and Napoleon always caused great interest in Georgia. In the period of the new history, no decision has been well processed and studied as the mentioned era. It can be said that Georgian historiography has made its modest contribution and made as much as possible to advance the teaching, popularization, and study of the Great French Revolution and the Napoleonic era in Georgia, which is the balance of Georgian historiography. This much hasn't been written about any other subject in French history other than the Great French Revolution and Napoleon. This emphasizes the urgency of the issue.

One of the key moments of the Great French Revolution was the period of activity of the Legislative Assembly, which left a special mark on the mentioned historical event. The activities of the legislative assembly did not go unnoticed by the Georgian researchers of the Great French Revolution, who properly covered the issue of interest for us and offered us their own, interesting reasoning and interpretation. Several eminent Georgian historians were interested in the activities of the legislative assembly, such as professors: G. Natadze, A. Namoradze, K. Antadze, and M. Kalandadze. One of the prominent Georgian politicians of the 20th century, Noe Jordania, the chairman of the government - The Democratic Republic of Georgia, who was also engaged in journalistic activities, was involved in the work of the legislative assembly. We think that it is very interesting how the activities of the legislative assembly were covered, popularized, and studied in Georgia, from the second half of the 19th century to the last period.

Because of the fact that the volume of articles to be printed in the collection of materials is determined and our full article is much larger than the specified volume, in this work, we will discuss how the work of the Legislative Assembly was studied and covered before the Sovietization of Georgia (until 1921). In our monograph, which will be completed soon, the reader will have the opportunity to learn how the mentioned issue was studied from the second half of the 19th century until today.

Key words: The Great French Revolution, Legislative Assembly, Study of the Great French Revolution in Georgia, Georgian historiography.

ირაკლი ალიმბარაშვილი

დოქტორანტი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოწვეული ლექტორი

ტელ: +995 593 49 21 80

ელ-ფოსტა: irakli.alimbarashvili@tsu.ge/

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2605-6944/>

აბსტრაქტი: საფრანგეთის დიდი რევოლუციის და ნაპოლეონის ეპოქა, საქართველოში ყოველთვის დიდ ინტერესს იწვევდა და ახალი ისტორიის პერიოდიდან, არცერთი საკითხი ისე კარგად არაა დამუშავებული და შესწავლილი, როგორც აღნიშნული ეპოქა. შეიძლება ითქვას, რომ ქართულმა ისტორიოგრაფიამ თავისი მოკრძალებული წვლილი შეიტანა და შეეცადა შეძლებისდაგვარად წინ წაეწია საქართველოში საფრანგეთის დიდი რევოლუციის და ნაპოლეონის ეპოქის სწავლება, პოპულარიზაცია და შესწავლა, რაც ქართული ისტორიოგრაფიის წარმატებაა. ამდენი საფრანგეთის ისტორიის არც ერთ სხვა საკითხზე არაა დაწერილი, რამდენიც საფრანგეთის დიდ რევოლუციაზე და ნაპოლეონზე. ცხადია, ეს საკითხის განსაკუთრებულ აქტუალობას ხაზს უსვამს.

საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ერთ-ერთი საკვანძო მომენტი საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობის პერიოდია, რომელმაც აღნიშნულ ისტორიულ მოვლენას განსაკუთრებული კვალი დაატყო. საკანონმდებლო კრების საქმიანობა ყურადღების მიღმა არ დარჩენიათ საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ქართველ მკვლევარებს, რომლებმაც ჩვენთვის საინტერესო საკითხი სათანადოდ გააშუქეს და საკუთარი, საინტერესო მსჯელობა, ინტერპრეტაცია შემოგვთავაზეს. საკანონმდებლო კრების საქმიანობით არაერთი გამოჩენილი ქართველი ისტორიკოსი დაინტერესდა, როგორებიც არიან, პროფესორები: გ. ნათაძე, ა. ნამორაძე კ. ანთაძე და მ. კალანდაძე. საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობას შეეხო XX საუკუნის ერთ-ერთი გამოჩენილი ქართველი პოლიტიკოსი, საქართველოს დემოკრატიული

რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟორდანია, რომელიც პუბლიცისტური საქმიანობითაც გახლდათ დაკავებული. ვფიქრობთ, ძალზე საინტერესოა, თუ როგორ ხდებოდა საკანონმდებლო კრების საქმიანობის გაშუქება, პოპულარიზაცია და შესწავლა საქართველოში, XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული უკანასკნელ პერიოდამდე.

იქიდან გამომდინარე, რომ მასალათა კრებულში დასაბეჭდი სტატიების მოცულობა განსაზღვრულია, ხოლო ჩვენი სრული სტატია დადგენილ მოცულობას ბევრად აღემატება, წინამდებარე ნაშრომში საუბარი გვექნება, თუ როგორ ხდებოდა საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობის შესწავლა, გაშუქება საქართველოს გასაბჭოებამდე (1921 წლამდე), ხოლო ჩვენს მონოგრაფიაში, რომელზე მუშაობაც უახლოეს მომავალში დასრულდება, მკითხველს საშუალება ექნება გაეცნოს თუ როგორ ხდებოდა აღნიშნული საკითხის შესწავლა XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან დღემდე.

საკვანძო სიტყვები: საფრანგეთის დიდი რევოლუცია, საკანონმდებლო კრება, საფრანგეთის დიდი რევოლუციის შესწავლა საქართველოში, ქართული ისტორიოგრაფია.

შესავალი: 1791 წლის 30 სექტემბერს საფრანგეთის სახელმწიფო დამფუძნებელმა კრებამ არსებობა შეწყვიტა და ის საკანონმდებლო კრებამ შეცვალა. დამფუძნებელმა კრებამ ახალ საკანონმდებლო ორგანოს 1791 წლის კონსტიტუცია დაუტოვა, რომლის მიხედვითაც ის მეფესთან ინაწილებდა ხელისუფლებას და სწორედ მისი მოღვაწეობის პერიოდში მოხდა სახელმწიფო გადატრიალება, რომლის შედეგადაც საფრანგეთში მონარქია აღესრულა.

დავიწყოთ საკითხის პერიოდიზაციით. ეს, ვფიქრობთ, საინტერესო იქნებოდა. ამ კუთხით ეს თემა სამეცნიერო ლიტერატურაში განხილული არ ყოფილა. ამიტომ მიზანშეწონილად მივიჩნით მასზე ორიოდე სიტყვის თქმა. საქართველოში საკანონმდებლო კრების საქმიანობით დაინტერესება, პირობითად სამ პერიოდად შეიძლება დაიყოს და ამას მკვეთრად გამოკვეთილი პოლიტიკური სარჩული გააჩნია. ორმა გარემოებამ – საქართველოს გასაბჭოებამ და შემდეგ საბჭოთა კავშირის დაშლამ – თავისი გავლენა მოახდინა XX საუკუნის ქართული ისტორიოგრაფიული მეცნიერების განვითარებაზე და მას თავისი გამოძახილი ჰქონდა საქართველოში საკანონმდებლო კრების საქმიანობის გაშუქების დროსაც.

ვფიქრობთ, საქართველოში საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობით დაინტერესების წინაპერიოდად შეგვიძლია მოვიხსენიოთ XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული 1918 წლამდე პერიოდი. ამ საკითხით დაინტერესებას სწორედ მაშინ ჩაეყარა საფუძველი და პირველად მისი პოპულარიზაცია, გაშუქება, სწორედ მაშინ მოხდა.

1. საკანონმდებლო კრების საქმიანობით დაინტერესება საქართველოს გასაბჭოებამდე 1921 წელს. ამ დაინტერესების კულმინაციად 1918-1921 წლებში საქართველოს სუვერენულ რესპუბლიკაში გამოცემული ახალი ისტორიის პირველი ეროვნული სასკოლო სახელმძღვანელოები გვევლინება. საკანონმდებლო კრების საქმიანობისადმი დადებითი დამოკიდებულება ამ თემაზე მათი მსჯელობის ერთ-ერთ მთავარ ღირსებად მიგვაჩნია.

2. საკანონმდებლო კრების საქმიანობის გაშუქება საბჭოთა პერიოდის ისტორიოგრაფიაში 1921-1991 წლებში. როგორც ცნობილია, საბჭოთა პერიოდის ისტორიოგრაფია იაკობინოცენტრისტული იყო და საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობის მიმართ შედარებით გულგრილ, არაობიექტურ და პარტიული იდეოლოგიით გამსჭვალულ დამოკიდებულებას ამჟღავნებდა. ამგვარი მიდგომის გამოძახილი საბჭოთა პერიოდის ქართულ ისტორიოგრაფიაშიც შეინიშნებოდა, რაც იმით გამოიხატებოდა, რომ უმთავრესად აქცენტი კეთდებოდა იაკობინთა დიქტატურის შესწავლაზე, ხოლო რევოლუციის სხვა პერიოდებს გაცილებით ნაკლები ყურადღება ეთმობოდა. ეს არ იყო სწორი მიდგომა და ჩვენ ვცადეთ მასში კორექტივები შეგვეტანა.

3. საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობის გაშუქება პოსტსაბჭოთა პერიოდის ქართულ ისტორიოგრაფიაში. ის იწყება 90-იანი წლების დასაწყისში, საბჭოთა კავშირის დაშლით და დღესაც გრძელდება. რევოლუციის ყველა პერიოდისადმი გაცილებით უფრო დაბალანსებული მიდგომა, ამ მონაკვეთის მთავარ ღირსებად მიგვაჩნია. საკანონმდებლო კრების საქმიანობის რეაბილიტაცია ამის ლოგიკურ შედეგად გვევლინება.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: დამუშავებული გვაქვს XIX საუკუნის მეორე ნახევრის და XX საუკუნის საწყის ოცწლეულში გამოქვეყნებული წიგნები და პერიოდული პრესის მასალები. განსაკუთრებით მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია, საქართველოს 1918-1921 წლების დემოკრატიული რესპუბლიკის თავმჯდომარის ნოე ჟორდანიას ნაშრომი „საფრანგეთის ისტორიიდან. დიდი რევოლიუცია (1789)“. აღნიშნული ნაშრომის გაცნობის შედეგად, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ XX საუკუნის ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი ქართველი პოლიტიკოსი საკანონმდებლო კრების საქმიანობაზე მაღალი წარმოდგენის არ გახლავთ და უფრო მეტად, „სანკიულოტები“ და „იაკობინები“ ესიმპათიურება, რაც მისი მემარცხენე პოლიტიკური იდეოლოგიით შეგვიძლია ავხსნათ. გარდა ამისა, გვსურს, გამოვყოთ პროფ. მერაბ კალანდაძის ნაშრომები, რომელიც საქართველოში საფრანგეთის დიდი რევოლუციის შესწავლითაა დაინტერესებული და პოსტსაბჭოთა ეპოქაში არაერთი საინტერესო ნაშრომი აქვს დაწერილი. პროფ. კალანდაძის ნაშრომების გაცნობამ, საშუალება მოგვცა, რომ კიდევ უფრო უკეთ შეგვეფასებინა ქართულ ისტორიოგრაფიაში

არსებული მდგომარეობა საფრანგეთის დიდი რევოლუციის შესწავლის კუთხით.

მეთოდოლოგია: სტატიაში გამოყენებული გვაქვს ისტორიულ-კომპლექსური მეთოდი, რომელიც, ძირითადად, გამოიყენება პერიოდული პრესის მასალებისა და ეპოქის თანამედროვეთა ჩანაწერების შესწავლისას. აქედან გამომდინარე, ჩვენი შესწავლის მთავარი ობიექტი არის მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრისა და მე-20 საუკუნის პირველი ოცწლეულის ქართული საზოგადო მოღვაწეების შეხედულებები და დამოკიდებულებები ჩვენთვის საინტერესო საკითხებზე. აღნიშნული მეთოდოლოგიის გამოყენება უზრუნველყოფს ერთის მხრივ ეპოქის მაქსიმალურად ზუსტად გაგებას, მეორეს მხრივ კი, აღნიშნული წყაროების საინტერესო რაკურსით გაშუქებას.

დისკუსია/შედეგები: სავსებით მართლზომიერი უნდა იყოს, რომ 1905-1907 წლების რევოლუციამ ახალი იმპულსი მისცა საქართველოში საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ისტორიის გაშუქებას. ამ ხანებში საფრანგეთის დიდი რევოლუციაზე გამოსული წიგნები და სტატიები, ვფიქრობთ, ამის ნათელი დასტურია.

საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობით ჯერ კიდევ რუსეთის იმპერიის შემადგენლო-ბაში მყოფი ქართული საზოგადოება დაინტერესდა. მაშინ, საფრანგეთის დიდი რევოლუციის გაშუქების საქმეში პირველი ნაბიჯები იდგმებოდა. აქ მკაცრი მეცნიერული საზომი ვერ გამოდგება, რადგან ისინი აღნიშნული პრობლემის მეცნიერულ შესწავლას არ ისახავდნენ მიზნად. მათ წინაშე გაცილებით უფრო მოკრძალებული ამოცანა იდგა. ამ თემატიკის განხილვას წმინდა შემეცნებითი დატვირთვა გააჩნდა, სამეცნიერო-პოპულარულ ხასიათს ატარებდა და აღნიშნული საკითხის პოპულარიზაციას ისახავდა მიზნად. ამ კულტურ-ტრეგერულ მისიას, შეიძლება ითქვას, რომ მათ ურიგოდ როდი გაართვეს თავი. ეს იმ პერიოდის ქართული ისტორიოგრაფიის წარმატება იყო. შეიძლება ითქვას, რომ პროგრამა მინიმუმი დამღეულია.

1905 წლის 19 ნოემბერს გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ დაიბეჭდა სტატია, რომლის ავტორიც ფედერალისტური პარტიის წევრი ვარლამ ლორთქიფანიძე გახლდათ. ეს არის იმ ნაშრომის ერთ-ერთი ფრაგმენტი, რომელზეც ზემოთ ვისაუბრეთ. ზემოხსენებულ ნომერში კი, მკითხველს საშუალება ჰქონდა მოკლედ გაეცნო საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობა“, (ლორთქიფანიძე, 1905: 2-3), - ამბობს ვ. ლორთქიფანიძე.

პირველ ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ ვლადიმერ ლორთქიფანიძე საკანონმდებლო კრების საქმიანობაში საკმაოდ ჩახედული ჩანს, რაც ემპირული, ფაქტოლოგიური მასალის ცოდნას ემყარება და ამ თემაზე მისი მსჯელობის მთავარ ღირსებად მიგვაჩნია. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან ამ პრობლემის განხილვის დროს ის საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ისეთ

კომპეტენტურ მკვლევრებს ეყრდნობა, როგორც არიან ფრანგი ალფონს ოლარი და გერმანელი ვილჰელმ ბლოსი. ის ხსენებულ პერიოდზე წერს მოკლედ, მაგრამ ფაქტოლოგიურად ზუსტად და მკითხველს სწორ წარმოდგენას უქმნის მოცემულ პერიოდზე. „ცნობის ფურცელი“ საუბრობს იმ წინ გადადგმულ ნაბიჯზე, რაც კონსტიტუციის შემუშავებამ გამოიწვია საფრანგეთში, მაგრამ სწორადაა აღნიშნული, რომ ნამდვილი დემოკრატიული წესწყობილება არ დამყარებულა, რადგან მიუხედავად, მეფის ძალაუფლების მკვეთრად შეკვეცისა და თავად-აზნაურობის მთელი რიგი პრივილეგიების მოსპობისა, წერის და სიტყვის თავისუფლების დაკანონებისა და სხვა, არ იქნა შემოღებული საყოველთაო საარჩევნო უფლება და ეს უფლება მხოლოდ შეძლებულ მოქალაქეებს მიანიჭეს. ავტორი საუბრობს მოქალაქეების აქტიურ და პასიურ ნაწილად დაყოფაზე, რის მიხედვითაც, პასიურ ჯგუფში მყოფი მოქალაქეები, ვინც ქვეყნის მოსახლეობის უდიდეს ნაწილს წარმოადგენდა, საარჩევნო უფლების გარეშე ტოვებდა და ფაქტობრივად, ქვეყნის პოლიტიკური ცხოვრებიდან თიშავდა.

ხსენებულ სტატიაში აღნიშნულია, რომ საკანონმდებლო კრება უმეტესად შედგებოდა მსხვილი ბურჟუაზიისგან, რომელიც გაბატონდა ძველი წყობილების ნანგრევებზე. ცხადია, აქ იგულისხმება ფეიანების პარტია, რომელსაც არსებული მდგომარეობა აკმაყოფილებდა, რევოლუციის გაღრმავება არ სურდა და შეიძლება ითქვას, რომ იგი დასრულებულადაც მიაჩნდა. ფეიანებზე დაწვრილებით ქვემოთ ვისაუბრებთ.

მოკლე ნაშრომში ძალზე კარგად ჩანს, რომ საკანონმდებლო კრების საწყის პერიოდში, დემოკრატიული ძალები შედარებით ცოტანი და სუსტნი იყვნენ, რის გამოც ისინი ჯერ ერიდებოდნენ რესპუბლიკის დაარსების მოთხოვნას, თუმცა რაც დრო გადიოდა, მეფის ორპირული სახე იკვეთებოდა, ხოლო დემოკრატიული ძალები, ანუ იაკობინთა კლუბი უფრო ძლიერდებოდა და მათი მოთხოვნებიც უფრო მკაფიო ხდებოდა. სწორედ იაკობინთა ძალისხმევით მოხდა 1791 წლის 5 ოქტომბერს მეფისთვის „უდიდებულესობის“ ტიტულის ჩამორთმევა და ლუი XVI-ს მხოლოდ „ფრანგთა მეფეს“ უწოდებდნენ.

შეგვიძლია ვიფიქროთ, ავტორი თვლიდა, რომ კონსტიტუციური მონარქია საფრანგეთში კიდევ დიდხანს შეიძლება შენარჩუნებულიყო, რადგან საკანონმდებლო კრებაში გაბატონებული ფეიანები სრულებით არ ფიქრობდნენ მონარქიის გაუქმებაზე, პირიქით, ისინი ცდილობდნენ, რომ მეფესთან კარგი ურთიერთობა ჰქონოდათ და 1791 წლის კონსტიტუცია დაეცვათ.

ავტორი ძალზე კარგად ხედავს იმ კონკრეტულ მიზეზებს, რამაც საბოლოოდ მეფის დამხობა განაპირობა. ეს გახლავთ ეკლესიის და სახელმწიფოს დამოკიდებულება. სასულიერო პირების დიდი ნაწილი ახალ წყობილებას არ ურიგდებოდა, კონსტიტუციაზე ფიცის დადებას არ

აპირებდა და რევოლუციურ საქმიანობას ეწეოდა. საპასუხოდ, საკანონმდებლო კრებამ მათ წინააღმდეგ სანქციების გატარება გადაწყვიტა, თუმცა ლუი XVI ყველანაირად ცდილობდა, რომ მფარველობა გაეწია კონსტიტუციის შეურიგებელი მტრებისთვის. ანალოგიურად იქცეოდა იმ არისტოკრატების მიმართ, რომლებიც სამშობლოდან გადაიხვეწნენ და საზღვარგარეთიდან ახდენდნენ კონტრევოლუციური ძალების მობილიზებას, ოცნებობდნენ ძველი რეჟიმის აღდგენაზე. „მეფე მათთან საიდუმლო მიმიწერესაც ახორციელებდა და ეს მოსახლეობას რომ გაეგო, გადატრიალება 10 აგვისტომდე უფრო ადრე მოხდებოდა“, – აღნიშნავს ავტორი (ლორთქიფანიძე, 1905: 3).

ყველაფერი კი მაინც საგარეო ფაქტორმა და იმ საომარმა მოქმედებებმა გადაწყვიტა, რომელიც ევროპელმა მონარქებმა რევოლუციური საფრანგეთის წინააღმდეგ წამოიწყეს და ის ერთადერთ მიზანს ემსახურებოდა: აღედგინათ აბსოლუტური მონარქია საფრანგეთში, ხოლო რევოლუციონერები მკაცრად დაესაჯათ. 1792 წლის 20 აპრილს რევოლუციურმა საფრანგეთმა ომი გამოუცხადა ავსტრიას, რითაც საფრანგეთი სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში ჩაება და დამარცხების შემთხვევაში, ფრანგი ერი მთელ თავის მონაპოვარს დაკარგავდა. ფრანგულ არმიას სარდლების უმრავლესობა კონტრევოლუციონერი გახლდათ, რომელთაც ძველი რეჟიმის აღდგენა სურდათ. აქედან გამომდინარე, ისინი ყველაფერს აკეთებდნენ, რომ მტრისთვის ხელი შეეწყოთ, ხოლო მათ ჯარს აქტიური ქმედებების საშუალებას აძლევდნენ, რამაც საფრანგეთი კატასტროფის წინაშე დააყენა, ფრანგი ხალხი კი მიხვდა, რომ მტერს შიგნიდან ეხმარებოდნენ და ღალატს ჰქონდა ადგილი.

ავტორი საუბრობს მეფის შემდგომ მოქმედებებზეც, რითაც კიდევ უფრო გამწვავდა კრიზისი და იგი კიდევ უფრო დაშორდა ხალხს. საკანონმდებლო კრებამ მიიღო დეკრეტი, რომლის მიხედვითაც ყველა ის სასულიერო პირი უნდა გადაესახლებინათ, რომელთაც კონსტიტუციის ერთგულება არ შეჰფიცეს და ასევე დეკრეტი, რომელიც გულისხმობდა სამეფო გვარდიის მოსპობას და 20 ათასიანი ჯარის დაბანაკებას პარიზთან. მეფემ ყველა ამ დეკრეტს ვეტო დაადო და ჟრონდისტი მინისტრებიც დაითხოვა, რითაც საბოლოოდ მოიხსნა ნიღაბი და ხალხმა დაინახა, რომ ღალატი თავად ტიულრის სასახლეში იმყოფებოდა. ყოველივე ამას მოჰყვა ჯერ 1792 წლის 20 ივნისის დემონსტრაცია, რაც მეფისთვის საგანგაშო ზარი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ლუიმ რეალურად ვერ გაიაზრა მდგომარეობა, რომელშიც ის იმყოფებოდა, განაგრძო არჩეული გზით სიარული და საბოლოოდ, უფსკრულის წინაშე აღმოჩნდა. 1792 წლის 10 აგვისტოს განრისხებულმა ფრანგმა ხალხმა აიღო ტიულრის სასახლე და მოსპო მონარქია.

მიუხედავად იმისა, რომ ვლადიმერ ლორთქიფანიძის სტატია საკმაოდ მოკლეა, უნდა ითქვას, რომ ის პასუხობს იმდროინდელ მოთხოვნებს, რა ეპოქაშიც ის გახლავთ დაწერილი. მისი მთავარი მიზანი იყო, რომ საზოგადოებისთვის მოკლედ გაეცნო საკითხი, რომ საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობაზე წარმოდგენა ჰქონოდათ, რასაც ვფიქრობთ, თავი ურიგოდ არ გაართვა. ლორთქიფანიძე საფუძვლიან ცოდნას ავლენს მთელი რიგი მოვლენების მიმართ, რაც მის მსჯელობაში და მოყვანილ ფაქტებში კარგად არის ასახული. განსაკუთრებით გვინდა გამოვყოთ ის ფაქტი, რომ მას კარგად აქვს გაანალიზებული საკანონმდებლო კრების პროგრესული ხასიათი, მაგრამ იმასაც იქვე დასძენს, რომ დემოკრატიული წესწყობილება ამით არ დამყარებულა, რაც იმით აიხსნება, რომ არსებობდა მაღალი საარჩევნო ცენზი, ანუ მოქალაქეები დაიყვნენ აქტიურ და პასიურ ამომრჩევლებად, და ამ უკანასკნელს, ანუ საფრანგეთის მოსახლეობის უდიდეს ნაწილს, პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონაწილეობის უფლება არ ჰქონდა, რაც კონსტიტუციის დიდი ნაკლი იყო. ამას მაქსიმელიან რობესპიერი თავიდანვე აღნიშნავდა და მხარს არ უჭერდა მოქალაქეების ასეთ განსხვავებას. „ვინ მოგვით თქვენ იმის უფლება, რომ ხალხს უფლებას ართმევთ“ – განაცხადა კანონმდებლების წინაშე მაქსიმელიან რობესპიერმა, რომელსაც ჟან პოლ მარატმა „მოუსყიდველი“ უწოდა (???) (ანთაძე, 1978: 10).

ამავე პერიოდში დაიბეჭდა კიდევ ერთი ნაშრომი, რომელიც საფრანგეთის დიდ რევოლუციას ეხება. საუბარია სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი ლიდერის ნოე ჟორდანიას ბროშურაზე „საფრანგეთის ისტორიიდან. დიდი რევოლიუცია (1789)“. რა თქმა უნდა, ნაშრომის გარკვეული მონაკვეთი შეეხო საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობასაც.

ჩანს, რომ ავტორი კარგად იცნობს საფრანგეთის დიდი რევოლუციის პირველ ეტაპს, რაზეც მისი ნაშრომია აგებული (???). ის თხრობას 1793 წლის 21 იანვრის მოვლენებით ასრულებს, როდესაც მეფე სიკვდილით დასაჯეს. ეს იყო პოპულარული ნაშრომი, რომელსაც სამეცნიერო დონეზე პრეტენზია არ გააჩნდა და სულ სხვა მიზანი ჰქონდა.

საკანონმდებლო კრებისადმი ის მთლად დადებითად განწყობილი არ არის, მაგრამ, როგორც ჩანს, განსაკუთრებულად სიმპათიებით, პარიზის ლატაკთა ფენის, როგორც მათ უწოდებდნენ – „სანკიულოტების“ მიმართ იყო განწყობილი. მას მოჰყავს რამდენიმე ეპიზოდი, რომელშიც ჩანს მოსახლეობის ფართო ფენების და იაკობინელთა ლიდერების, ჟორჟ ჟაკ დანტონის და მაქსიმელიან რობესპიერის აშკარა უარყოფითი დამოკიდებულება საკანონმდებლო კრების მიმართ. ისინი მას მეფისადმი და გენერალ ლაფაიეტისადმი ხელის დაფარებაში ადანაშაულებდნენ. გარდა ამისა, ნაშრომში საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობა ძალზე მოკლედ, მკრთალად არის გაშუქებული და ის ცალკეც არაა გამოყოფილი, რაც ამის კიდევ ერთი დასტურია.

ნოე ჟორდანია თვლიდა, რომ 10 აგვისტოს გადატრიალება და მონარქიის დამხობა, დაბალის ფენის მოსახლეობის გამარჯვება იყო: „ახალი დეპუტატები – ეს იყვნენ „უშარვლოები“, ეს დაბალი ხალხის გამარჯვებაა. როგორც ხედავთ რევოლუციამ თანდათან უკიდურეს პარტიებს მიანიჭა გამარჯვება და ბოლოს გააბატონა „უშარვლოთა“ მეთაურნი, იაკობინები“ (ჟორდანია, 1906: 57-58).

აღბათ, ჟორდანიას შეფასება გადამეტებულია, რადგან 10 აგვისტოს გადატრიალების შემდგომ, ეროვნულ კონვენტში უმრავლესობა იაკობინებმა ვერ მოიპოვეს და ამის გაკეთება მხოლოდ 1793 წლის 31 მაისი-2 ივნისის გადატრიალების შემდეგ მოახერხეს.

ჟორდანიას დადებითი დამოკიდებულება, რომლითაც ის განსჭვალული იყო სანკიულოტთა და იაკობინთა მიმართ, გასაკვირი არაა და ამის მიზეზი მის მსოფლმხედველობაში უნდა ვეძიოთ. ის იყო სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი ლიდერი, მარქსიზმის მიმდევარი და ეს კვალი, მის ნაშრომსაც ეტყობა.

1918-1921 წლების საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში საფრანგეთის დიდი რევოლუციაზე საგანგებოდ ნაშრომი არ დაწერილა. ეს არც გახლავთ გასაკვირი, რადგან შემდგომში განვითარებულმა მოვლენებმა, კონკრეტულად კი, საქართველოს გასაბჭოებამ და კვლავ დამოუკიდებლობის დაკარგვამ, ქართველ მეცნიერებს ამის გაკეთების საშუალება არ მისცა. როგორც თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი მერაბ კალანდაძე აღნიშნავს, „საქართველოში მსოფლიო ისტორიის სწავლების, პოპულარიზაციის და შესწავლის აკვანი დაირწა დიდი ივანე ჯავახიშვილის მიერ დაარსებულ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში და საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში 1918-1921 წლებში. რა თქმა უნდა, ეს იყო დიდი ეროვნული, პატრიოტული საქმე, რომელიც ბოლშევიკებს ეკალივით ესობოდათ თვალში და საგულდაგულოდ ცდილობდნენ მისთვის გვერდის ავლას, მიჩქმალვას, ქართველი ხალხის ცნობიერებიდან ამოშლას“ (კალანდაძე, 2017: 216).

საფრანგეთის დიდი რევოლუციის შეფასების დროს საქართველოს დამოუკიდებელ რესპუბლიკაში გამოსული ახალი ისტორიის პირველი ეროვნული სასკოლო სახემძღვანელოების ავტორები პროგრესული ლიბერალურ პოზიციებზე იდგნენ. მნიშვნელოვანწილად ამით აიხსნება მათი სიმპათიები საფრანგეთის დიდი რევოლუციის დასაწყისისადმი, რევოლუციის პირველი ეტაპისადმი (1789-1792), როდესაც საფრანგეთში ყალიბდება კონსტიტუციური მონარქია. ისინი მიესალმებიან რევოლუციას ზემოდან, როდესაც ხორციელდებოდა ლიბერალური გარდაქმნები, რეფორმები. რევოლუციის მსვლელობა სავსებით შეესატყვისებოდა მათ პოლიტიკურ იდეალს. რევოლუცია ქვემოდან მათთვის მიუღებელი აღმოჩნდა და არ შეესატყვისებოდა მათ პოლიტიკურ იდეალს. ეს იყო

საკითხისადმი მეცნიერული მიდგომა, რომელსაც, ბუნებრივია, გააჩნია თავისი ძლიერი და სუსტი მხარეები (კალანდაძე, 2016).

მსოფლიო ისტორიის გაშუქებისას, ავტორები ბუნებრივია, რომ შეეხნენ საფრანგეთის დიდ რევოლუციასაც, რაზეც ზემოთ უკვე ვისაუბრეთ. ახლა კი, კონკრეტულად საკანონმდებლო კრების პერიოდი გვაინტერესებს. საინტერესოა, თუ რა ცნობები ჰქონდათ და რამდენად კარგად იცნობდნენ აღნიშნულ პერიოდს და რა დაწერეს მის შესახებ.

საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობის პერიოდი ცალკე გამოყოფილი არ აქვს, მაგრამ მასზე რა თქმა უნდა საუბრობს ს. ავალიანი (ავალიანი, 1920: 169-172). უნდა ითქვას, რომ საკანონმდებლო კრებაზე, არნიშნულ ნაშრომში, საკმაოდ მშრალად წერია, რამაც გარკვეული უკმარისობის გრძნობა გაგვიჩინა. ნახსენებია, რომ ამ ორგანოს დამფუძნებელმა კრებამ დაუთმო ასპარეზი. აქვე ნათქვამია საარჩევნო ცენზის შესახებ, რის შედეგადაც მოქალაქეების დიდი ნაწილი საკანონმდებლო კრების არჩევნებში მონაწილეობას ვერ იღებდა. ასევე აღნიშნულია კონსტიტუციის მიერ მეფეზე უფლებების შეკვეცის შესახებ, შემდეგ კი ავტორი კვლავ დამფუძნებელი კრების მოღვაწეობას და მის მიერ გატარებულ რეფორმებს უბრუნდება. ამის შემდეგ, ის ეხება 10 აგვისტოს გადატრიალებას, თუმცა ძალზე მოკლედ საუბრობს გამომწვევ მიზეზებზე და საკანონმდებლო კრებაზე საუბრისას, მხოლოდ ორ პარტიას, ჟირონდისტებს და იაკონებს ახსენებს, მაშინ, როდესაც დეპუტატების უმრავლესობა ფეიანთა ჯგუფს წარმოადგენდა. ვფიქრობთ, რომ ეს ამ მონაკვეთის ნაკლს წარმოადგენს. საკანონმდებლო კრების საქმიანობის დადებითი შეფასება ამ თემაზე მისი მსჯელობის პლუსად მიგვაჩნია.

საკანონმდებლო კრება უფრო კარგადაა გაშუქებული დ. უზნაძის და ი. გველესიანის ავტორობით გამოსულ მსოფლიო ისტორიის ეროვნულ სასკოლო სახელმძღვანელოში (უზნაძე, გველესიანი, 1919: 97-100). პირველ რიგში ეს იმაში აისახება, რომ ავტორებს ჩვენთვის საინტერესო პერიოდისადმი ცალკე ქვეთავი აქვთ მიძღვნილი. აქ ნათლად ჩანს მათი პოზიცია, რომლის მიხედვითაც ისინი არასწორად თვლიდნენ მაქსიმელიან რობესპიერის ინიციატივას, რომლის მიხედვითაც დამფუძნებელი კრების დეპუტატებს არ შეეძლოთ შესულიყვნენ პირველ საკანონმდებლო კრებაში, რომელიც ორი წლით ირჩეოდა. რობესპიერი ამას იმით ხსნიდა, რომ დეპუტატის უფლების დიდი ხნით შენარჩუნება მათ სხვა მოქალაქეებზე ძალა დააყენებდა და ამით დემოკრატიზმის იდეა დაირღვეოდა. ავტორები მიუთითებენ იმასაც, რომ ამ დადგენილების შედეგად, საკანონმდებლო კრებაში ბევრი ახალგაზრდა და გამოუცდელი დეპუტატი მოხვდა, რომლებიც შექმნილ ვითარებას სათანადოდ ვერ აფასებდნენ. საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობისადმი დადებითი მიდგომა ამ თემაზე მათი მსჯელობის პლუსია (უზნაძე, გველესიანი, 1919: 98).

ჩვენთვის საინტერესო საკითხს შეეხო თეიმურაზ ჭუმბურიძე. მან 1920 წელს დაბეჭდა ახალი ისტორიის სახელმძღვანელო, რომელშიც, რა თქმა უნდა, წერს საფრანგეთის დიდ რევოლუციასზე და მოკლედ ეხება მის საკანონმდებლო კრებასაც. ჩანს, რომ ის კარგად იცნობს აღნიშნულ საკითხს. თ. ჭუმბურიძე დადებითად აფასებს იმ სიახლეებს, რომელიც 1791 წლის კონსტიტუციის მიღებამ გამოიწვია, თუმცა ადგილი არ აქვს მის გაიდილებას. რაც მისი მსჯელობის პლუსია. ის არ ივიწყებს, რომ საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობის დროს, მოქალაქეები დაყოფილნი იყვნენ აქტიურ და პასიურ ჯგუფებად და ამ უკანასკნელს პოლიტიკურ პროცესებში მონაწილეობის მიღება არ შეეძლო. შემდეგ ის მოკლედ საუბრობს იმ პოლიტიკურ პარტიებზე, რომლებიც საკანონმდებლო კრებაში მოღვაწეობდნენ, ბოლოს კი ეხება 10 აგვისტოს გადატრიალების გამომწვევ მიზეზებსა და მის შედეგებს (ჭუმბურიძე, 1920: 51-54).

აღნიშნულ საკანონმდებლო კრებას ცალკე ქვეთავი მიუძღვნა ალექსანდრე წერეთელმა (წერეთელი, 1920: 70-71). სხვა ავტორებისგან განსხვავებით, ის აღწერს იმ მდგომარეობას და იმ პოლიტიკურ ძალებს, რომლებიც საკანონმდებლო კრებაში მოხვდნენ. მემარჯვენე ნაწილში, რომელსაც მონარქიის შენარჩუნება სურდა, ცხადია ფეიანები იგულისხმება, რომელთაც კრებაში შუა ადგილი ეკავათ. აქ, რა თქმა უნდა, ჭაობზეა საუბარი. ხოლო მემარცხენე ფრთაზე, პირდაპირ უწერია, რომ ესენი არიან: ჟირონდისტები და იაკობინები (მონტანიერები). ა. წერეთელს ვერ დავეთანხმებით იმაში, რომ ორივე მემარცხენე პარტიას რესპუბლიკის დაარსება სურდა. განსხვავება იმაშია, რომ ჟირონდისტები ზომიერი მემარჯვენეები იყვნენ, ხოლო მონტანიერები – რადიკალი მემარცხენეები. მათ ნამდვილად სურდათ მონარქიის გაუქმება და რესპუბლიკის დაარსება, რასაც ვერ ვიტყვით ჟირონდისტებზე, რომლებიც 10 აგვისტოს გადატრიალებამდე, ბოლო მომენტამდე მერყეობდნენ და ვერ მიეღოთ გადაწყვეტილება, თუ რომელ მხარეზე დამდგარიყვნენ. თუმცა ხალხის ძალამ საბოლოოდ თავისი ქნა და ისინი იძულებულები გახდნენ მონარქიის დამხობას შეგუებოდნენ. ჟირონდისტებშიც იყვნენ ისეთი დეპუტატები, რომელთაც სურდათ რესპუბლიკის დაარსება, თუმცა ისინი პარტიის უკიდურესი მემარცხენე წევრები იყვნენ და მათი რიცხვი ბევრი არ იყო, ხოლო უმრავლესობა ცდილობდა მეფესთან საერთო ენა გამოენახა და შეენარჩუნებინა 1791 წლის კონსტიტუცია. ამასთან, არ მიეცა აღმასრულებელი ორგანოსთვის იმის საშუალება, რომ კონტრრევოლუცია მოეხდინა, თუმცა შუაში დგომა ბოლოს შეუძლებელი გახდა და ისინიც გამარჯვებულებს, ანუ დემოკრატიულ ძალებს, ხალხს მიემხრნენ. თუმცა აქედან მოყოლებული, რევოლუციისადმი მათ ერთგულებაში ეჭვი შეჰქონდათ იაკობინებს და მოგვიანებით 10 აგვისტოს მოვლენები მათ გაუხსენეს კიდევ. ა. წერეთელმა მოკლედ, მაგრამ სწორად ახსნა ხალხის

მონარქზე გაბრაზების რამდენიმე მიზეზი, რამაც საბოლოოდ ტიურის აღება გამოიწვია. ესენია: ემიგრანტების და სამღვდელოების წინააღმდეგ გამოცემულ დეკრეტებზე მეფის მიერ ვეტოს დადება და კავშირი ევროპის მონარქებთან, რომელთა მიზანიც საფრანგეთში აბსოლუტური მონარქიის აღდგენა იყო.

დასასრულს უნდა დავძინოთ, რომ ამ სახელმძღვანელოებში არ შეინიშნება საკანონმდებლო კრების საქმიანობის გაიდიალება, რაც ამ თემაზე მათი მსჯელობის კიდევ ერთ დადებით მხარედ შეიძლება მივიჩნიოთ.

1918-1921 წლებში საქართველოს სუვერენულ რესპუბლიკაში გამოსულმა ახალი ისტორიის პირველმა ეროვნულმა სასკოლო სახელმძღვანელოებმა თავისი წვლილი შეიტანეს და შეძლებისდაგვარად წინ წასწია საქართველოში საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობის სწავლება და პოპულარიზაცია. ეს მარტივი, გულუბრყვილო, მსჯელობა ქართულ საზოგადოებას, პირველ რიგში, რა თქმა უნდა, მოსწავლე ახალგაზრდობას კარგად დააკვლიანებდა და აღნიშნულ საკითხზე საერთო წარმოდგენას შეუქმნიდა. მთავარი, სწორედ, აი ეს უნდა იყოს.

ვგვიპრობთ, არასწორია ის შეხედულება, რომელიც საბჭოთა პერიოდში გახლდათ გაბატონებული, რომ თითქოს 1921 წლამდე, საქართველოში მსოფლიო ისტორიის და ამ შემთხვევაში, საფრანგეთის დიდი რევოლუციის პოპულარიზაცია, გაშუქება, შესწავლა არ ხდებოდა. სინამდვილეში ასე არ ყოფილა. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, მას შემდეგ, რაც ქართული პერიოდული პრესა გაჩნდა, მსოფლიო ისტორიის პოპულარიზაციამ ინტენსიური ხასიათი მიიღო. მართალია, ამ პერიოდში მას სამეცნიერო სახე არ ჰქონდა, თუმცა მისი პოპულარიზაციის მცდელობა იყო. დასაწყისისთვის ეს აბსოლუტურად საკმარისი გახლდათ. ეს იყო საკმაოდ რთული და შრომატევადი მისია, რომელიც საკუთარ თავზე არა ისტორიკოსებმა, არამედ ქართველმა პუბლიცისტებმა აიღეს. მათი მიზანი იყო, რომ ქართულ საზოგადოებას მსოფლიოს უმნიშვნელოვანეს ისტორიულ მოვლენებზე და თანადროულ პროცესებზე საჭირო ინფორმაცია ჰქონოდათ. ამ მისიას, ქართველმა პუბლიცისტებმა ღირსეულად გაართვეს თავი. არაერთი სირთულის მიუხედავად, მათ არაერთი მნიშვნელოვანი მოვლენა, მათ შორის ჩვენთვის საინტერესო საფრანგეთის დიდი რევოლუცია და კონკრეტულად, საკანონმდებლო კრების მოღვაწეობა, ძალიან კარგად, ფაქტოლოგიური სიზუსტით და საინტერესო ინტერპრეტაციით გააშუქეს. და თუ მას თანამედროვე ნაშრომებს შევადარებთ, ამაში ნათლად დავრწმუნდებით.

1918 წელს საქართველო რუსეთის იმპერიას გამოეყო და დამოუკიდებლობა გამოაცხადა. ამ უმნიშვნელოვანესმა პოლიტიკურმა მოვლენამ და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დაარსებამ,

მსოფლიო ისტორიის პოპულარიზაციას, შესწავლას ახალი სული შთაბერა. საქმეში მეცნიერები ჩაერთნენ, რომელთაც სერიოზულად ჰქონდათ გადაწყვეტილი, რომ საქართველოში მსოფლიო ისტორიის შესწავლა, საიდანაც ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი სწორედ საფრანგეთის დიდ რევოლუციას ეკავა, ახალ, უფრო მაღალ საფეხურზე აეყვანათ და სათანადო სამეცნიერო ნაშრომები დაეწერათ. თუმცა სანამ ეს მოხდებოდა, ჯერ საჭირო იყო გაკეთებულიყო ის, რაც სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი გახლდათ – შექმნილიყო ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოები. დაიწერა რამდენიმე ძალიან საინტერესო წიგნი, რომლებზეც ზემოთ ვისაუბრეთ და კიდევ ერთხელ დავძენთ, რომ მათ ჩვენთვის საინტერესო საკითხი, საკუთარი ინტერპრეტაციით, ხედვებით აქვთ გაშუქებული. თითოეულ ნაშრომში საკითხისადმი განსხვავებული შეფასება იგრძნობა, რაც იმის მაუწყებელია, რომ 1918-1921 წლების ქართულ ისტორიოგრაფიაში პლურალიზმი არსებობს. რაც მხოლოდ და მხოლოდ მისასაღმებელია. საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში მსოფლიო ისტორიის და კონკრეტულად, საფრანგეთის დიდი რევოლუციის შესწავლამ სამეცნიერო-პოპულარული სახე მიიღო, რაც წინა ეტაპთან (XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან 1918 წლამდე) შედარებით, წინგადადგმული ნაბიჯი გახლდათ. ქართველ მეცნიერებს ამბიციური და საინტერესო გეგმები ჰქონდათ, თუმცა პოლიტიკურმა ცვლილებებმა მათ ამის საშუალება არ მისცა.

1921 წლის დასაწყისში საბჭოთა რუსეთმა საქართველოს ანექსია მოახდინა. საბჭოთა საქართველოში საფრანგეთის დიდი რევოლუციის სწავლებამ, პოპულარიზაციამ და შესწავლამ მკვეთრად გამოხატული მეცნიერული დატვირთვა შეიძინა. მაგრამ ცალმხრივი ხასიათი მიიღო და ერთი მარქსისტულ-ლენინური იდეოლოგიის ჩარჩოებში აღმოჩნდა მოქცეული. საკითხისადმი მაქსისტული მიდგომა გამოცხადდა ჭეშმარიტების უკანასკნელ ინსტანციად. განსხვავებული აზრი მიუღებელი იყო, ცრუმეცნიერულად ინათლებოდა და იდევენებოდა. პლურალიზმი, რომელიც ქართულ ისტორიოგრაფიაში 1918-1921 წლებში არსებობდა, წარსულს ჩაბარდა. ქართველ ისტორიკოსებსაც სხვა გზა არ ჰქონდათ, მათ აირჩიეს მეცნიერული პრობლემა და მოგვეცეს მისი მარქსისტული გაშუქება. უნდა ითქვას, რომ ემპირიზმის და ფაქტოლოგიის დონეზე რეგრესი აშკარა იყო და ამაზე თვალის დახუჭვა მიზანშეწონილი არ იქნება (ანთაძე, კალანდაძე, 2013-2015: 291-292).

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ავალიანი, 1920: – „მსოფლიო ისტორიის სახელმძღვანელო (XVI-XVIII საუკუნეები)“, გამომც. ქართულ ბეჭდვითი ამხანაგობის გამოცემა N3, ტფილისი, 1920.
2. ანთაძე, 1978: – ანთაძე კოტე, „ნარკვევი საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის ისტორიიდან“, გამომც. „განათლება“, თბილისი, 1978.
3. ანთაძე, კალანდაძე, 2013-2015: – ანთაძე თამარ, კალანდაძე მერაბ, „საქართველოში საფრანგეთის დიდი რევოლუციის და ნაპოლეონის ეპოქის შესწავლის საკვანძო მომენტები“, გამომც. „სოხუმის უნივერსიტეტი“, ექვთიმე თაყაიშვილის სახელობის საქართველოს საისტორიო საზოგადოება, აფხაზეთის ორგანიზაცია, საისტორიო ძიებანი, XII, თბილისი, 2013-2015.
4. კალანდაძე, 2016: – კალანდაძე მერაბ, „დიმიტრი უზნაძე საფრანგეთის დიდ რევოლუციაზე და ნაპოლეონზე“, გამომც. „არტანუჯი“, თბილისი, 2016.
5. კალანდაძე, 2017: – კალანდაძე მერაბ, „სუვერენულ საქართველოს რესპუბლიკაში 1918-1921 წლებში გამოსული მსოფლიო ისტორიის პირველი ეროვნული სასკოლო სახელმძღვანელოები“, გამომც. „ანალები“, სამეცნიერო ჟურნალი / ისტორიის, ეთნოლოგიის, რელიგიის შესწავლისა და პროპაგანდის სამეცნიერო ცენტრი, №13, თბილისი, 2017.
6. ლორთქიფანიძე, 1905: – ლორთქიფანიძე ვლადიმერ, „საფრანგეთის დიდი რევოლუცია“, საკანონმდებლო კრება“, გაზ. „ცნობის ფურცელი“, №2954, ტფილისი, 1905.
7. ლორთქიფანიძე, 1906: – ლორთქიფანიძე ვლადიმერ, „საფრანგეთის დიდი რევოლიუცია“, გამომც. „გრ. ჩარკვიანის სტამბა“, თბილისი, 1906.
8. ჟორდანიას, 1906: – ჟორდანიას ნოე, „საფრანგეთის ისტორიიდან. დიდი რევოლიუცია (1789)“, თფილისი, 1906.
9. უზნაძე, გველესიანი, 1919: – უზნაძე დ., გველესიანი ი., „ახალი ისტორია (XVIII-XIX საუკუნეები)“, გამომც. „სახალხო საქმის გამოცემა №1“, ტფილისი, 1919.
10. წერეთელი, 1920: – წერეთელი ალექსანდრე, „მსოფლიო ისტორია. ნაწ. 3, ახალი საუკუნეები. სურათებით“, გამომც. „გამოც. N10 ქართ. ბეჭდვითი ამხანაგობისა“, თბილისი, 1920.
11. ჭუმბურიძე, 1920: – ჭუმბურიძე თეიმურაზ, „ახალი ისტორია: უმაღლეს და საშ. სასწავლებელთათვის“, გამომც. „მომავალი“, ქუთაისი, 1920.